

Niko Košir

JOSIP VIDMAR

1895 – 1992

Poljšica, oktober 1992

Letos na pomlad je v častitljivi starosti, v sedemindesetdesetem letu življenja, umrl Josip Vidmar. Malokomu je dano tako dolgo živeti in malokdo pri nas je bil za časa svojega pozemeljskega bivanja deležen tolikih časti in priznanj, pa seveda, kako bi moglo biti drugače, toliko včasih tudi prav umazanih podtikanj in obrekovanj. Še najmanj sporno je bilo njegovo literarno delo, gledališke in knjižne kritike, predvsem pa *Obrazi*, njegovi spomini na nekatere od sopotnikov v življenju in bojih. Za knjigo je dobil celo najvišje literarno priznanje nekdanje Jugoslavije, Njegoševo nagrado, kar je že tedaj mnoge motilo in jim še sedaj hodi narobe. Seveda je bil Vidmar vrsto let tudi politik in državnik; med vojno v letih 1941–1945 predsednik Glavnega odbora Osvobodilne fronte, po vojni pa predsednik prezidija SR Slovenije, dolgoletni predsednik Akademije znanosti in umetnosti, nato njen častni predsednik, in še marsikaj, zraven pa ugleden prevajalec Molièra, Goetheja, Gogolja in drugih.

Zakaj ponavljam te, vsem znane reči? Ker se bo marsikomu čudno zdelo, da sva se s tem znamenitim Slovincem bliže poznala, ker če kaj, potem sem sam ostal javnosti malodane neznan, ne oblasti in ne posebnih časti tako rekoč nisem bil deležen. Vrh vsega je bil Vidmar celih šestindvajset let starejši od mene, ki sem potemtakem pripadal povsem drugi generaciji. Spričo tega sem dolgo omahoval, ali naj vobče pišem o njem. Če sem se končno odločil za to, sem se predvsem zaradi tistega, kar sem doživel z njim ob pisanju monografije o Prešernu. O tem ob svojem času.

Za Vidmarja sem do druge svetovne vojne vedel kvečjemu to, da je. Večkrat sem ga tudi srečeval (v družbi z Otonom Župančičem), ko je po Šelenburgovi ulici hodil v Dramo, kjer je bil tedaj dramaturg, nekdo torej, ki nam, gledalcem tedanjih gledaliških predstav, ni dosti pomenil. Poznali smo predvsem igralce, vedeli za pisca, režiserja, morda še za prevajalca, če je šlo za tuje delo. Kaj naj bi v gledališču delal dramaturg, nam ni bilo znano (in Angležem še sedaj ni!) Pač pa mi tedaj ni moglo uiti nenavadno, za dlan veliko materino znamenje na levem ali desnem licu, tega že dolgo ne vem čisto natančno.

Pomladi leta 1941 je v naše, dotlej sorazmerno mirno življenje privršal vihar. Vse je bilo nenadoma s tira, postavljeno na glavo, usoda marsikoga od nas se je docela spremenila. Vidmarjeva še prav posebej. Nekdanji pripadnik »zlate mladine«, strogi kritik za njegovih dni nastajajoče literature, neugnani veseljak, šahist in kvartopirec, pa trezno misleči državljan glede tega, v čem je bistvo našega narodnega vprašanja, se je nenadoma znašel na čelu organizacije, ki si je postavila za cilj

izgon nemških, italijanskih in madžarskih okupatorjev iz naše domovine. V organizaciji je vsaj na zunaj predstavljal njen vrh. Na znotraj so bile zadeve vsekakor mnogo, mnogo bolj zapletene.

Marsikaj tistega, o čemer pišem zgoraj, sem zvedel dosti kasneje, ker sem bil sam tiste čase precej na obrobju takratnega zgodovinskega dogajanja. Tako je bilo vse do mojega odhoda v partizane, konec poletja leta 1943. Kot novopečeni partizan sem kmalu dočakal kapitulacijo Italije, in sicer kot član kulturne skupine XV. divizije. V tistih prevratnih dneh je ta skupina, v kateri so bili med drugimi pesnik Matej Bor, skladatelj Franci Šturm in pevki Bojana in Nada Stritarjevi (Nada je kasneje postala Vidmarjeva žena.), priredila miting v Mokronogu, morda tudi v Trebnjem, najbolj odmevnega pa v takrat začasno osvobojenem Novem mestu. In tam sem enega tistih dni – okoli 10. septembra – ob opoldanskem kosilu, ki smo ga dobili v Vindišarjevi restavraciji, pred njo med množico partizanov, aktivistov in novomeških meščanov uzrl svojega »znanca« iz Šelenburgove ulice v Ljubljani, Josipa Vidmarja, predsednika Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Kakšen je bil videti, sem mimogrede omenil že v svojih *Srečanjih s sodobniki*. Bil je eden redkih tedanjih oblastnikov, ki je bil oblečen v civilno obleko, pa tudi oborožen ni bil, če odštejem palico, na katero se je opiral med hojo in ki mu očitno ni služila samo za okras. Mene je na njem presenetilo predvsem to, da mu je veliko materino znamenje na licu – o njem sem govoril zgoraj – dočista izginilo.

Potlej smo spet šli vsak po svojih poteh: Vidmar na Bazo XX, člani pevske skupine v to ali ono brigado, jaz pa v Gubčevo. V letih vojne sem se srečal z Vidmarjem dvakrat ali trikrat. Kdaj natančno, ne bi mogel reči: ali tedaj, ko sem bil šef propagandnega oddelka Gubčeve brigade, potemtakem novembra ali decembra 1943, ali pozno pomladi leta 1944, ko sem nekaj časa opravljal podobno funkcijo v štabu XV. divizije. Prej ali kasneje, lahko pa tudi prej in kasneje, sem dvakrat ali trikrat izrabil priložnost, ko se je naša enota mudila blizu Bele krajine, ali je bilo kako krajše zatišje med boji, in s pretvezo, da se moram na propagandnem oddelku glavnega štaba pozanimati za napotila o svojem delu, skočil v Črnomelj na obisk k Jožetu Tiranu in Vladoši Simičevi. Oba sta bila tedaj že člana slovenskega partizanskega gledališča, stanovala pa sta v prvem nadstropju meščanske hiše v središču mesta blizu mostu čez Lahinjo. (Na ta obisk sem se odpravil zgodnjega poznojesenskega jutra in v enem dnevu prehodil vso dolgo pot od Velikega Globokega pri Zagradcu prav do Črnomlja, kamor sem prišel pod noč!) Jože in Vladoša sta me zmeraj pristrčno sprejela in pri njiju sem dvakrat ali trikrat celo prenočil, daleč od bojnega hrupa, napol kot civilist, čeprav na tleh, pregrnjenih s kako odejo in svojim telečnjakom za zglatje. Vsaj ob dveh takih obiskih se je, ko se je znočilo, prikazal pri Tiranu Jože Vidmar v spremstvu umetnostnega zgodovinarja Čora Škodlarja. Ponavadi so vrgli tarok, se pogovarjali o vsem mogočem, si pripovedovali dovtipe. Vidmar se mi je tedaj pokazal kot ljubezniv gost in duhovit kramljavec. Sam, ki sem bil zmeraj na smrt truden in so se mi oči zapirale kar same od sebe, nisem ne kvartal in se ne kaj dosti pogovarjal oziroma sem odgovarjal le na tisto, kar so me spraševali, v glavnem o našem partizanskem življenju in bojnih pripetljajih, zaspal pa ponavadi že med tem, ko sta Vladoša in Jože pospremila gosta po stopnišču do vežnih vrat.

Potlej je končno prišla svoboda in kmalu za njo mnogokaj takega, česar si nihče od nas navadnih partizanov ni ne želel ne pričakoval. Vidmar se je povzpел do časti slovenskega cesarja, sam pa sem bil sedem dolgih let novinar. V tistih časih to nikakor ni pomenilo kakih tesnejših neposrednih vezi z ljudmi iz politike. Vse, kar naj bi vedeli in kar naj bi počeli, tako imenovano voljo višjih, smo navadni novinarji

zvedeli le po posrednikih v raznih birokratskih ustanovah, urejenih po piramidnem sistemu, od najvišjega, bolj »našega«, do najnižjega sicer manj, a še vedno »našega človeka«. Včasih pa se je le primerilo, da sem imel priložnost priti v neposredno bližino vladajočega »cesarja«. Enkrat je bilo to ob obisku takratnega albanskega voditelja Enverja Hodže v Sloveniji. Kot vsi »veliki vladarji«, to se je v zgodovini že nešteto krat ponovilo, je bil tudi on poguba za ljudstvo. Hodžo so peljali na Brdo, slavnostno kosilo pa mu je priredil predsednik takratnega prezidija Josip Vidmar. Na kosilu je imel tudi govor. Obisk sem spremljal kot novinar. Mislil sem, da je moja naloga samo sestaviti okvirni opis tega dogodka, govor pa da je tako ali tako napisan, ali pa ga bodo vsaj stenografirali. Držalo ni ne prvo ne drugo. Vidmar je za moje tedanje pojme improviziral kar sprejemljiv, mestoma celo bleščeč govor. Tudi v tem je bil med Slovenci, ki po govorniški spretnosti nikakor ne slovimo, ena redkih častnih izjem. Nekateri celo napisanega ne znajo krščansko prebrati, da se človek upravičeno sprašuje, zakaj se sploh štulijo v javno življenje. Omenjeno sposobnost je Vidmar ohranil do poznih let svojega življenja. Na enem takih nastopov sem ga moral resnično občudovati. Bilo je na Bledu, na zasedanju plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Vidmar se je tedaj bližal devetdesetim letom. Bil je eden od govornikov. Sam sem bil tedaj v predsedstvu tega plenuma. Ko je med govorom začel plesti silno zapleteno periodo, sem, od blizu strmeč vanj, ves čas čakal, kdaj se mu bo kaj zameštralo. Pa se mu ni. Svojo misel je briljantno izpeljal do konca. To sposobnost sem mu skoraj zavidal, kajti sam v javnih nastopih, ki se jih seveda izogibam, kolikor le morem, le stežka povem nekaj sprejemljivih, ponajveč kratkih stavkov.

A vrnimo se za štirideset let nazaj, na Brdo k Vidmarju in Hodži. Ko sem se pripeljal v Ljubljano v uredništvo, se je izkazalo, da Vidmar tega govora ni napisal in da ga tudi nihče od Tanjuga ali kakega drugega uredništva ni stenografiral. Ko sem zadevo razložil tedanjemu glavnemu uredniku – mislim, da je bil še Ciril Kosmač –, je ta rekel, da časopis brez govora ne sme iziti in naj ga po spominu napišem kar sam. Kaj sem hotel: ukaz je ukaz, pa naj pride od še tako ljudomilega šefa. Sédel sem za pisalni stroj in spravil skupaj nekaj, kar je bilo Vidmarjevemu govoru nemara vsaj od daleč podobno. Da ne bi bilo kaj narobe, sem ta svoj »govor« po kurirju poslal na predsedstvo prezidija s prošnjo, naj ga predsednik prebere in pove svoje morebitne pripombe. Pripomb ni bilo, s predsedstva je prišel *nihil obstat*, govor pa je šel v tisk. Čisto zgodovinski nemara ni, vendar zaradi zdaj navedenega ne bo treba spreminjati pisanja o zgodovini slovensko-albanskih odnosov. Nekaj posebnega pa je pri tem *nihil obstat* vendarle. Da se Vidmarju ni zdelo vredno cepiti dlake okoli stvari, ki je bila vsaj zanj manj pomembna. To pa v tistih časih še zdaleč ni bilo običajno. Čim večje neumnosti je kdaj sklatil ta ali oni tedanji oblastnik, toliko bolj pikolovski je bil v zahtevah, da so bile vse njegove maloumnosti povzete kar najbolj na dolgo in široko. Razlika med njimi in Vidmarjem je bila v tem več kot očitna. Iz nekaterih dosti kasnejših doživetij z njim bi lahko nedvoumno zapisal, da se je tudi v tem resnično kazala njegova »cesarost«.

Sicer pa kot »cesar« v tistih časih ni imel posebno lahke naloge, ker je bila njegova dejanska oblast v mnogočem zelo omejena, in tudi njegov siceršnji položaj v novi državi ne posebno trden; tu mislim predvsem na politiko. Že nekaj mesecev po osvoboditvi se je namreč začela po terenskih partijskih odborih silna gonja zoper njega (in Ferda Kozaka, tedaj ministra za kulturo.) To »sveto jezo« ljudstva je najbrž podpihovala tedaj vsemogočna notranja uprava, strah in trepet domala vseh državljanov. Ob tem lahko tudi zapišem, da Vidmar ne pri Brozu ne pri Kardelju ni bil posebno v čislih. Deloma zato, ker je bil po njunem pač buržuj, deloma pa zato,

ker je preveč in prevečkrat mislil s svojo glavo, to pa je bil v tistih časih vnebovpijoč greh. To pravico so imele le nekatere »enakejše« živali te balkanske živalske farme, drugi pa le toliko, da so papagajsko ponavljali, kar so si oni prvi v svojem »bistrem« umu izmislili.

Dejal bi, da tudi po pripetljaju z brdskim govorom in po bežnih srečanjih pri Jožetu Tiranu v Črnomlju Vidmar o meni še vedno ni vedel niti tega, da sem. Za to trditev lahko navedem kar precej otipljiv dokaz. Omenjeni obrobni dogodek, ki nanj opiram svojo trditev, je iz zimskih mesecev leta 1946 ali 1947. Lepega poznega popoldneva smo v ljubljanski kavarni Union sedeli Mira in France Mihelič, Dušan Pirjevec, Stane Mihelič, nemara tudi Vladimir Bartol, Matej Bor in jaz. Vsi smo bili že malo okajeni, ko se je Pirjevec nenadoma domislil, da v to družčino povabi še »cesarja« Vidmarja, s katerim sta bila v tistih časih kot rit in srajca, kakor se reče. Šel mu je telefonirat. Vidmar, to vem iz Pirjevečeve pripovedi, je hotel poprej zvedeti, kdo vse sedi v tej družčini. Ko mu je Ahac to povedal, je ob mojem priimku menda vprašal: Kateri Košir?, pa ne, ker bi vedel za več ljudi s tem priimkom, temveč preprosto zato, ker si ni mogel misliti, kateri Košir lahko sedi v tako imenitni družbi. A naj bo dovolj o tem, saj omenjeno kavarniško srečanje, ki nanj Vidmar kljub povabilu ni prišel, ni pomembno po tem, temveč po tistem, kar se je takrat primerilo med Francetom Miheličem in Dušanom Pirjecom. A to bi terjalo poseben zapis. Tudi zanj bo morebiti prišel primeren čas.

Vidmar torej je bil nekaj časa vladar, vendar z zelo omejenimi pooblastili. Ko bi bilo vse po njegovem, bi najbrž vladal kot razsvetljeni absolutist, kajti prav on sam pač najbolje ve, kaj je dobro za ljudstvo. A »ljudstvo« je bilo tedaj nekaj povsem drugega, pa tudi povsem drugi. Spričo tega mu je to »vladanje« kmalu začelo presedati. Tudi če, denimo, ni vedel za gojno, ki jo je proti njemu uprizarjalo ljudstvo na tako imenovanem »terenu«, je verjetno tudi res, da kakih posebnih oblastniških političnih skomin ni imel in si je zato kmalu zaželel priti spet na delo v kulturno sfero. Njegova, nemara tudi bolj megleno izražena želja je tedanjim oblastnikom prav prišla. Po smrti dr. Franceta Kidriča, prvega poveljnega prezidenta Akademije znanosti in umetnosti, so ga postavili na njegovo mesto. Obdržal ga je dolgo vrsto let.

Uravnoteženo sodbo o Vidmarju »vladarju« bo pravičnejše od sodobnikov, ki so ga eni pretirano slavili in kovali v zvezde, drugi pa prestrogo obsojali, dala zgodovina. Tedaj bodo pozabljene vse pritlikave zamere ljudi, ki vedno in povsod vedo, kdaj bi kdo moral kaj narediti in česa ne opustiti. Pri kolikor toliko pravični presoji bi morali sodniki vsekakor vedeti, kako hudi so bili časi v dneh, ko je bil Vidmar vsaj na zunaj najvišji oblastnik, ko so se vsi bali vsakogar in ko je tudi najmanj krivega lahko zadelo najhujše. Eno bi si ob tem vendarle upal trditi. Tisti, ki se dandanašnji najbolj petelinijo in se naraščajo in postavljajo in vseppek obsojajo vse po vrsti, bi se tedaj po vsej verjetnosti pajdašili z valpti in rablji.

Naj bo dovolj o tem. Toda čeprav ne potrebuje nobene podpore in nobenega opravičevanja, bi Vidmarju v dobro vendarle omenil nekaj stvari, ki ga delajo vrednega vse časti in spoštovanja. V tistih mračnih dneh si je upal posredovati v prid prijatelja pisatelja Cirila Kosmača, ki so ga obtožili za nič manj kot za angleškega vohuna. Njegove izdatne pomoči je bil deležen Jože Brejc, alias Javoršek, ki je po nekaj letih prišel iz nezasluzene ječe. A če kdo poreče, da sta bila tadva vendar Vidmarjeva prijatelja, kar je v tistih časih lahko pomenilo tudi manj ko nič, bom navedel še en primer. Gre za dr. Alojzija Gradnika. Iz tistega, kar je o pesniku pisal v Obrazih, je razvidno, da ga ni posebno cenil kot pesnika, ob njegovem Lucipetru pa je bil kar zgrožen, pa tudi kot o človeku je imel kar nekaj prigovorov. Vendar

nikakor ni dopustil, da bi ga preganjali zaradi tistega, česar so ga dolžili nekateri mlajši pesniki, sodelavci zbornika *Pesmi drugova*, češ kako sovražno se je vedel do njih kot predsednik sodišča sedmerice v Zagrebu, kjer so bili nekateri teh pesnikov obsojeni po členu 1. zaradi veleizdaje. Lahko celo zapišem, da ga je obnem z Matejem Borom vzel v zaščito in mu, sicer nekoliko pozno, omogočil vstop v družbo »nesmrtnih«, hočem reči v Akademijo znanosti in umetnosti. Nekaj od vsega tega vem od njega samega, in to v zvezi s spominskim zapisom nekega, na procesu obsojenega makedonskega pesnika, ki se je v nasprotju od slovenskih »komunističnih mehkužnežev«, natančno ta izraz je uporabil Vidmar, ko mi je to pripovedoval, s toplimi besedami spominjal Gradnika, ki da si je tedaj prizadeval, da bi bile kazni čim milejše, in jim nato lajšal tudi življenje v ječi, kolikor je le mogel. Vtis sem imel, da je bilo to odkritje Vidmarju všeč.

Sicer pa sem posegel malo naprej, v čas, ko sem imel večkrat priložnost, da sem se srečal z njim in njegovo družbo, tudi z njegovo ženo Nado, svojo »kolegico« na pevskih nastopih na mitingih ob kapitulaciji Italije, kar sem že omenil. Tisto kratko poznanstvo in rahla vez sta se kasneje poglobila in utrdila in v mnogočem tudi pripomogla do tesnejših stikov z Vidmarjem samim. Začeli so se nekako v letih 1955 do 1960, ko sem se vrnil iz »babilonskega pregnanstva«, začel delati na filozofski fakulteti, večere pa, vsaj tiste dni, ko sem bil v Ljubljani, preživljati v Klubu kulturnih delavcev. Tudi Vidmar in žena Nada sta sčasoma postala bolj pogosta obiskovalca kluba, skoraj redno pa po vseh opernih in dramskih premierah. Če je bil prostor pri naši mizi, katere središče je bil Jože Tiran, neugnani pripovedovalec dovtipov, mož s čudovitim spominom za tisoče vseh mogočih verzov, sta prisedla k nama. Navsezadnje je bil Jože stari Vidmarjev prijatelj, prav tako tudi žena, vsi, s Tiranovo ženo Vladošo vred, pa smo bili povrh še stari partizani, kar je takrat tudi še nekaj pomenilo. Vidmar si je tedaj pri vseh nas nabiral nove točke v svoj prid, zlasti takrat, ko se je spustil v javno polemiko z marksističnim katehetom Borisom Ziherlom, proti kateremu je branil avtonomijo ustvarjalne umetnosti, suvereno in bleščeče, kakor je znal samo on. Z njim pa se nismo povsem strinjali, ko je, tudi z ostro besedo, napadel našo moderno upodabljačo umetnost in jo označil kot razkroj. Seveda je bilo v njej mnogokaj dvomljive vrednosti, sprenevedavega in šušmarskega, tako da je bila njegova sodba v mnogočem upravičena. Na tanek led je s kritiko stopil tedaj, ko je med temi »šušmarji, če naj jim tako rečem, omenjal imena, med njimi, denimo, Staneta Kregarja, za čigar barvni lirizem in globoko izpovednost ni pokazal nobenega smisla. Milosti pri njem ni našel niti Marij Pregelj, ki je bil kasneje upravičeno deležen nedeljenih priznanj. Tu in še kod vzvišenost in apodiktčnost njegove sodbe nikakor ni bila čisto na mestu. Kot sem ga poznal, bi svojo sodbo najbrž omilil in prikrojil, če bi naletel na sebi enakovrednega opONENTA, ki bi mu prenicljivo, pa tudi z ostro besedo razložil, da je v zmoti. To je bilo toliko lažje, ker so takrat tudi na področju kritike upodabljačo umetnosti nosili zvonec ljudje take bire, da so, na primer, ob eni velikih povojnih razstav sovjetskega slikarstva, na kateri smo imeli priložnost videti nekaj spred in zad košatih branilk svetih domovinskih tal in v svetlo prihodnost zročih kolhoznic in mišice razkazujočih kolhoznikov na predpotopnih traktorjih, vse skupaj pa narisano s skromnim obrtnim znanjem, imeli priložnost v časnikih brati nasvet: »Pridi, slikar, se lêš učiti!«, čeprav smo tedaj zraven že omenjenih dveh Slovenci premogli še Gojmirje Kose, Miheliče, Pirnate, Omerze, če jih omenim le nekaj.

Ko je Vidmar pisal gledališke kritike o predstavah ljubljanske drame, so se pomenki po premierah sukali pač okoli predstavljenega dela in načina izvedbe. Če sem igro videl tudi sam, sem lahko primerjal svoje laično mnenje z njegovim

izvedenskim. Mnogokrat si ti mnenji nista bili kdove kako vsaksebi. Le v dvojem, bi dejal, sva si bila zmeraj navzkriž: v mnenju glede Staneta Severja, ki je bil zame velik, talentiran igralec, nemara največji svojega časa, Vidmar pa mu je imel marsikaj prireči, čeprav ne zmeraj, in glede režij Mileta Koruna, ki nekatere tudi meni niso bile všeč, a vendar mu izvirnosti in domiselnosti nikakor ni šlo odrekati, zraven pa je bil še eden redkih režiserjev, ki je kolikor toliko upošteval avtorjev tekst. Kasneje je dramatikovo besedilo postalo povsem nepomembna zadeva, tako rekoč pretveza za režiserske in glumaške, včasih tudi hudo neslane domisljice. Sicer pa je bil to čas, ko sem začel od gledališča počasi jemati slovo. Pa je bilo ena največjih ljubezni mojih mlajših let, nekako do štiridesetega ali kako leto čez. Minula so leta, ko sem vse večere prebil v gledališču, videl vse premiere, nekatere opere tudi po dvajsetkrat. In prav pri operah je moje gledališko zanimanje začelo najprej pešati, da sem pri svojem petinštiridesetem letu lahko mirne duše vsem, ki so me po tem spraševali, zatrjeval, da me v opero ne spravijo niti z dvema paroma konj. (Kasneje je konje, v skladu s časom, nadomestil traktor.) Drama me je nekaj časa še pritegovala, a s premier sem prihajal vedno bolj slabe volje. Lepo govorico verzov ali proze je zamenjalo dretje sejmarskih kričočev. V gledališču kakor da so pozabili na navodila, ki jih daje Hamlet igralcem v Mišnici: *O, v dno duše me boli, kadar moram poslušati, kako vam kak kuštrav teleban trga in cefra vso strast na drobne kose, samo da bobni v ušesa zijalom v pritličju...* Prešibati bi morali takega pobalina...

Shakespeare: Hamlet (v prevodu O. Župančiča)

Nasploh je bil čim večji možni hrup in vsakršne cirkuške umetnije največja odlika takih predstav, saj njihovi tvorci najbrž še nikoli niso slišali za modro ugotovitev: sunt lacrimae rerum. Kadar pa je po naključju šlo za kaj bolj intimnega, so globokoumno šepetali tako tiho, da niso slišali niti samih sebe, da ne govorim o gledalcih, četudi so sedeli v prvih vrstah parterja. Skratka: avtorjevo besedilo je v celem postalo najbolj postranska zadeva. Toda kadar gre komu za cirkuške ekshibicije, pojde rajši v cirkus, kjer so v tem vendarle spretnejši in večje časti vredni mojstri. A naj bo dovolj o tem; o zadevi sem govoril le zato, ker sem hotel pojasniti, zakaj sem nekega večera po ne vem kateri premieri Vidmarja v Klubu književnikov kar naravnost vprašal, kako je mogoče, da še piše kolikor toliko krščanske kritike o stvári, ki tega niti najmanj ne zasluži. Vidmarjev odgovor je bil presenetljiv. Nič pojasnjevanja, nič opravičevanja, temveč kratka, odsekana sodba: Vse skupaj je sama sleparija. (Če naj bom natančen, je uporabil besedo »švindeln«.) Z vzvišenostjo, s katero je izrekal malodane vse svoje pomembnejše sodbe.

No, zmeraj pa se nismo pogovarjali in prepirali samo o resnih rečeh. Včasih si je kdo iz naše družbe hotel Vidmarja in njegovo vsevednost in vzvišenost, če naj jima tako rečem, malo sposoditi. V takih prerekanjih je bil le malokdo kos njegovi ostroumnosti in ostrojezičnosti. Po mojem je na enakovrednejše nasprotnike naletel kdaj poprej, pri penatih v Kolovratu, kjer je bila visoka šola za te vednosti. Seveda je to samo moja domneva, ker med penati nisem nikoli bil, čeprav sem nekaj udov te častitljive bratovščine osebno poznal. A vsaj en naš večer v klubu je bil po mojem povsem podoben tistim pri Kolovratu. Protagonista v tem križanju mečev sta bila Josip Vidmar in dirigent Samo Hubad. Kar precej časa sta se duhovito sposojala, da sem se moral obema čuditi in se jima smejati, in Samo ni za Jozulo v ničemer zaostajal. Mojo začudenost nad Samovim ravnanjem, saj je bil vendar nad dvajset let mlajši od Vidmarja, a ga to po vsej podobi ni niti malo motilo, mi je dosti kasneje, ko sem obujal spomin na tisti večer, pojasnil Samo sam. Vidmarja je poznal že pred

vojno, ko je bil zanj samo kvartopirec in ponočnjak, pa ga ne razlika v letih ne častne službe, ki jih je opravljal, niso niti malo motile. Ob tem si še zdaj mislim, kako škoda, da nisem imel večkrat priložnosti poslušati takih ostrih, a nikoli žaljivih zbadanj, ki so prava zdravilna kopel zoper kisanje možganov in odmiranje njihovih celic. Če kaj, potem smo v Klubu književnikov lahko večkrat slišali le zagovedno kvasanje ljudi, ki so se, na moč zadovoljni sami s seboj, tebi nič meni nič oklicali za genije, in mislili, da znajo bogvekaj, če v svojih pijanih blodnjah vseprek grobo žalijo in se petelinijo v svojem prostaštvu. O njih je že teh nekaj besed odveč. Če sem se malo dlje pomudil pri teh klubskih večerih, sem se le zato, da bi povedal nekaj več o Vidmarjevi lastnosti, ki je po mojem tudi vredna posebne hvale.

Iz vsega gornjega bo, upam, razvidno, da sem sicer na marsikaterem teh večerov bil v družbi tudi z Vidmarjem, a zmeraj bolj, če že ne za peto kolo, le eden od večidel poslušajočih. Kadar je človek v družbi starejših in modrejših, je to zanesljiva pot, da se česa nauči. Vidmar je zdaj seveda zagotovo vedel, za katerega Koširja gre, če se vrnem k anekdoti iz prvih povojnih let, a kaj več, vsaj po mojem tedanjem prepričanju, ne. Spričo tega sem se nenavadno začudil, ko je na jesen leta 1974 lepega dne prišel k meni na filozofsko fakulteto, kjer sem tedaj opravljal zadnje mesece svoje dolgoletne tlake, pisatelj Jože Javoršek in mi povedal, da želi Vidmar, tedaj že dolga leta predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, govoriti z mano in naj se tega in tega dne ob tej in tej uri oglasim pri njem na predsedstvu akademije. Niti v sanjah si nisem mogel misliti, za kaj gre.

Čakalo me je veliko presenečenje. Predsednik mi je predlagal, naj za novo nastajajočo zbirko Znameniti Slovenci – izhajala naj bi pri Partizanski knjigi v Ljubljani – napišem monografijo o Francetu Prešernu.

Zakaj jaz, ki sem po stroki romanist, ko pa je toliko slovenistov, celo prešerno-slovcev? To vprašanje sem tedaj zastavil sam sebi, Vidmarju pa, tako domnevam, ne tedaj ne kasneje ne. Nanj še nisem našel odgovora. Vem pa, da je bil tedanji izziv velik, skušnjava pa huda, prehuda. Pisati o Prešernu? Kaj lepšega lahko počne slovenski pismočlovek? Pisati o dejansko največjem Slovencu, ki je bolj ko kdo drug od nas nosil v sebi pekel in nebo, ki je, ko je govoril o sebi in svojih tegobah, za vse čase neponovljivo govoril tudi nam vsem in nas v premagovanju svoje tragične usode še sedaj kot ljudi in kot Slovence učil močnatosti in neuklonljivosti.

Moj tedanji pogovor z Vidmarjem ni bil kdove kako dolg. Razložil mi je, kako si to monografijo zamišlja in komu je namenjena. Če sem prav razumel, povprečno razgledanemu in izobraženemu človeku, kar sem sam prevedel v ljudi z dvanajst let šolanja. Pri tem se mi je zazdelo, da bi bil ob svojem spoštovanju in ljubezni do Prešerna tej nalogi vendarle lahko kos, ... in se vdal. Nekaj k tej privolitvi sta prispevali dve dejstvi: prvo, da sem se odpravljal v pokoj, ko bom imel za študij in pisanje na voljo več časa, drugo pa, da imam malodane vso dotedanjo literaturo o Prešernu v svoji knjižnici, saj sem jo – brez postranske misli – zbiral že desetletja in mi torej ne bo treba kdove koliko časa prečemeti po bibliotekah in institutih.

Vidmarju sem torej ob koncu pogovora dejal, da bom skušal knjigo napisati, kakor najboljšje jo bom vedel in znal, da pa ne vem, ali bo z njo zadovoljen. Ob tem sva se ločila. Ker sem se kmalu zatem tudi dokončno izselil iz Ljubljane, sva se poslej videvala le še na svete čase, a pri tem nikoli nisva govorila – vsaj dlje ne – o Prešernu in mojem pisanju.

Nekako v začetku leta 1975 sem se z vso vnemo lotil dela, ponovno prebral večino tistega, kar so napisali o Pesniku, vse njegovo delo, celo po večkrat, si postopoma ustvarjal podobo o tem, kakšna naj bo moja monografija o njem, in jo

pisal. Sredi poletja tega leta je bila napisana in v začetku septembra sem jo izročil Vidmarju v presojo, ne povsem prepričan, da bo z njo popolnoma zadovoljen.

In res ni bil. Čez slaba dva meseca mi je Jože Javoršek, sourednik zbirke, sporočil, da bi predsednik rad govoril z mano, ker da ima nekaj pripomb na moje pisanje. Obiskal naj bi ga kar v rezidenci pri Sv. Ani nad Tržičem, kjer se je v teh letih večkrat mudil tudi po več mesecev. Zadevo smo uredili tako, da me je Vidmarjeva žena 5. novembra dopoldne počakala na avtobusni postaji v Naklem, do koder naj bi se sam pripeljal z avtobusom, nato pa bi skupaj odpotovala k Sveti Ani. Tako se je tudi zgodilo. Vidmar me je prijazno sprejel. Po prvih ceremonialnih pozdravih in nekaj splošnih besedah sva bila hitro pri mojem Prešernu. Od svojega ocenjevalca sem zvedel, s čim je zadovoljen, a to bolj na kratko, bolj na široko pa o tistem, s čimer ni bil. To so bile predvsem strani, kjer govorim o njegovi poeziji, kjer je preveč navajanja vsebin, a premalo estetskih analiz. Čisto odveč je tudi poglavje, kjer govorim o upodobitvah pesnika.

To je bilo vse. Dovolj, da sem postal slabe volje in si očital, zakaj vraga sem se spustil v to pustolovščino. Pripombe so se mi zdele upravičene. Nekatere napake sem pripisal dejstvu, da še ni čisto do konca razčiščen problem, na kakšni ravni naj bodo te, širšim slojem namenjene knjige.

Po tem nekoliko daljšem pomenku sta me Vidmarjeva povabila še na kosilo: bilo je kar v njuni rezidenci. Prešeren je bil začasno pozabljen. Po kosilu smo nekaj časa še govorili o tem in onem, nato pa mi je Jožetova žena Nada predlagala, da me z avtom popelje k meni domov: ob tem je Jože vprašal, ali nama sme delati družino. Seveda sva oba z veseljem privolila. Tako smo sredi popoldneva prišli na Poljšico. Tu se je Jože hitro zapletel v živahen pogovor z mojo mamo o starosti – mama je bila tri leta starejša od njega –, nato pa je ob pogledu na moj vrt začel z mano pomenek o sadjarstvu. Bil sem presenečen, koliko je vedel tudi o tem, zato sem ju, preden sta z ženo odšla, povabil še v klet, da bi mu pokazal pridelek tistega leta, ki je bil sicer pičel, a tistih nekaj jabolk, predvsem boskopskih kosmačev in raznih renet, je bilo tako neznansko lepih, da bi jih lahko poslal na vsako, tudi pariško razstavo. Ne vem, ali so bila ta jabolka, ki sem jima jih nekaj dal, vzrok, za bolj spravljiv ton, ki ga je, ko smo se ob poslavljanju spet vrnili k Prešernu, ubral Vidmar. Dejal je, naj se le vrnem k svoji monografiji, malo premislim in prespim vso reč – moje slabe volje pač ni mogel prezreti – in naj mu v pismu sporočim, kako sem se odločil. Nato smo se ločili.

Ko sta gosta odšla, sem najprej prekel sebe in dan, ko sem se vdal tej skušnjavi, nato pa se, če se ne motim, še isti večer lotil popravljanja, ali natančneje povedano: zadnje poglavje sem kratkoinmalo zavrgel in se lotil pisanja novega. V knjigi nosi naslov Neiztrohnjeno srce. Ob jezi, ki mi je bistrila možgane in ostrila pero, sem v nekaj dneh napisal celo poglavje, za katero se je kasneje izkazalo, da ni med najslabšimi v knjigi. Nato sem napisal še pismo za Vidmarja. Da mu zdaj pošiljam tisto, kar sem se namenil objaviti kot zadnje poglavje, kot nadomestek za tisto, ki sem ga po njegovi želji brez obžalovanja izpustil. Da naj mi sporoči, ali je z njim zadovoljen. Če bo, se bom lotil drugih popravkov, ki mi jih je svetoval, se pravi razlage posameznih pesmi. Če mu napisano, tako sem pripomnil ob koncu kar precej dolgega pisma, ki tu in tam nikakor ni skrivalo moje slabe volje, ne bo všeč, potem bo rokopis romal v predal, sam pa se bom vrnil k svojemu siceršnjemu romanističnemu delu. Sledili so kajpak pozdravi za ženo Nado in zanj. Nanovo napisano zadnje poglavje sem nato s pismom vred dal v večjo kuverto in vse skupaj poslal na Vidmarjev tržiški naslov.

Odgovor je prišel presenetljivo hitro in je bil po vsebini zame razveseljav, po

slogu ali obliki pa vladarski. Zraven tistega obveznega Spoštovani ta in ta in pozdravov ni pisalo drugega kot: *Prosim, nadaljujte*. Tako res lahko pišejo le vladarji, ali tisti, ki bi to morali biti, tudi če jim iz tega ali onega razloga ni dano uživati te časti. Edino, kar temu sporočilu dela skazo, je tisti *prosim*. To je po mojem že nekakšno popuščanje prekucuškim časom? A šalo na stran. To Vidmarjevo pismo, ki ga skrbno hranim in zaradi katerega sem se pravzaprav naposled odločil, da pišem spomine nanj, po mojem prispeva nekaj kamenčkov k njegovi človeški podobi. In zato lahko tudi zapišem, da ni bil naključen pozdrav, s katerim me je sprejel na že omenjenem blejskem plenumu kulturnih delavcev, namreč z besedami iz Homerjeve *Iliade*, povedanimi v grščini: εἰς κοίρανος ἔστω – En sam bodi glava. Ali če citiram še tisto pred tem (v Sovretovem prevodu: Več ko je glav, tem slabše za vse; en sam bodi glava). A tout seigneur, tout honneur!

A vrnimo se k Prešernu. Vidmarjeve odločitve sem bil nadvse vesel in v nekaj tednih monografijo – zlasti v osrednjem delu – v marsičem popravil, nato pa rokopis v drugo oddal.

Zdaj je dobil urednikov *placet* in knjiga je šla v tisk. Dotiskana je bila na pomlad leta 1977. Na predstavitvi v dvoranci predsedstva SAZU jo je obenem z drugimi tremi knjigami zbirke Znameniti Slovenci (Javorškovim Primožem Trubarjem, Mesesnelovim Janezom in Jurijem Šubicem in Pogačnikovim Jernejem Kopitarjem) predstavil Vidmar sam s kar dovolj pohvalnimi besedami. Pet tisoč izvodov te knjige hkrati s tisoč dotiskanimi, v celem torej šest tisoč izvodov, je bilo razprodano v osmih mesecih. Ljudje so jo dobro sprejeli in radi brali. Kritiki in sploh pisanja o njej je bilo bolj malo, le v aprilski številki sarajevske številke Odjek je literarni kritik in zgodovinar Tone Potokar napisal o njej pravi panegirik. A vsaj tretjino vseh zaslug za to ima Vidmar, ki me ni zavezal le prvič, ko mi je to monografijo dal pisati, temveč tudi vdrugo, ko je tako temeljito prebral – recimo mu – osnutek in me prisilil k ponovnemu pregledu in dopisu zadnjega poglavja. Obojega se spominjam s hvaležnostjo in mu do smrti ne bom pozabil.

Po tej monografiji se je moj odnos do Vidmarja nekako ustalil pri zgoraj povedanem, on sam, tako domnevam, pa tudi ni preslabo mislil o meni oziroma o mojih sposobnostih pisanja. Po čem to sklepam? Da je nekaj kasneje predlagal, naj napišem še monografijo o Josipu Stritarju: to sem gladko odbil. Po mojem pri tem ni bilo nobene zamere. Resnejša je bila zadeva s Cirilom Kosmačem. Svojo misel, naj bi pisal o njem, je izrazil, ko je v Sodobnosti prebral moj spominski zapis nanj. Bil mu je menda všeč. Toda tudi monografije o prijatelju Cirilu Kosmaču nisem bil pripravljen pisati. Svoje so k temu prispevala leta, ko človek postaja previdnejši, pa tudi pero mu ne teče več tako gladko, če mu je sploh kdaj. Ne glede na mnenje Otona Župančiča, da je oslovstvo baš v tem, da gre osel samo enkrat na led, si nisem hotel naložiti tega novega bremena. Bilo je po svoje še težje in na novo bi moral prebrati veliko več stvari. Zapisov, člankov in knjig, razen pisateljevih zbranih del, nisem imel doma in bi moral veliko časa presedeti po ljubljanskih knjižnicah. Res je bila hkrati s prošnjo izrečena tudi obljuba, da bo poskrbljeno, da bom ves potrebni material dobil na dom, a skušnje so me učile, da se na te obljube ne gre zanesti. In navsezadnje: nisem še enkrat hotel hoditi v zelje slovenistom, ki so za to opravilo bolj poklicani.

Vidmar po prvem poskusu ni odnehal in mi je še enkrat pisno predlagal (izraz prosil, čeprav je zapisan, se njemu nikakor ne poda), naj se lotim tega pisanja. Ne preveč dobre volje sem spet sedel za mizo in Jozuli napisal svoje drugo daljše pismo. V njem sem najprej poudaril, koliko hvaležnosti čutim do njega tako zaradi tega, da mi je dal pisati o Prešernu, kakor zaradi njegovih kritičnih pripomb, glede monogra-

fije o Cirilu Kosmaču pa sem mu odločno povedal, da je nikakor ne mislim pisati. Malo slabe vesti sem pri tem kakopak imel tako zaradi Vidmarja kakor zaradi Kosmača, vendar sem se držal stare ljudske modrosti o prvi zameri, ki da je najboljša. In pri tem je ostalo.

Najina srečanja so bila poslej še redkejša, a zmeraj prisrčna. Tudi pisnih stikov ni bilo več, če odštejem tista domala brezzvezna voščila ob novem letu.

Zadnji najin stik je bil spet v zvezi s Prešernom. Spričo dobrega odmeva med bralci, sem se, ker tega ni nameravala narediti založba, odločil, da svojo monografijo o njem ponatisnem v samozaložbi. To sem tudi storil. Pri tem niti malo nisem iskal kakega dobička, ki ga tudi ni bilo, toda knjiga se je tudi tokrat prodajala kar dobro, posebno če upoštevamo dejstvo, da čas knjigi vobče ni niti naklonjen. Sicer pa je to v zvezi s tem, kar nameravam povedati, postranskega pomena. Le na to bi rad spomnil, da sem tedaj dal pet izvodov vezati v belo safijanovo usnje in enega teh lepih primerkov dal tudi Vidmarju, in to z daljšim posvetilom, v katerem sem se mu znova zahvalil za zaupanje in kritiko. S tem sem hkrati skušal popraviti slab vtis, ki ga je nemara naredila moja odločna zavrnitev, da bi pisal o Kosmaču. Marija Javorškova, ki mu je tega mojega Prešerna izročila, mi je obenem z zahvalo sporočila tudi to, da je bil Vidmar ob tem mojem daru in posvetilu videti ginjen.

Kasneje sem kdaj pa kdaj za novice, kako je z Vidmarjem, zvedel od Ivana Bratka. Od svojega štiriindevetdesetega leta dalje se tako rekoč ni več pojavljal v javnosti. Počasi je tonil v svet, ki ni bil več naš. In nato je dokončno odšel.

*

»Kako nadvse srečen bi bil, če bi se tam doli srečal s kakim znamenitim možem minulih dni in bi lahko tudi tam izrabljaj svoj čas za preizkušnje in preresetavanja... In česa vsega ne bi človek dal, da bi mogel dobiti na pretres vodjo velike vojske zoper Trojo, ali Odiseja ali Sizifa... Bivati v njih družbi, razgovarjati se z njimi..., to bi bila nepredstavljiva sreča.«

Zakaj navajam besede, ki jih je grški modrijan Sokrat izrekel ob koncu svojega zagovora pred sodniki, ki so ga obsodili na smrt? Zato, ker so v nekakšni zvezi tudi z Vidmarjem. Tu se sklicujem na kratek spominski zapis pisatelja Ivana Bratka. Objavljen je bil nekaj dni po Vidmarjevi smrti. Menda je o tej zadevi govoril z njim v zvezi z recitacijskim nastopom nekega igralca. Imena Bratko ne pove. Eden teh recitatorjev Sokratovega pogovora, in to nad vse imeniten, je bil Lojze Potokar, a mogoče je tudi, da gre za kakega mlajšega igralca, ki se je tega besedila lotil kasneje. A naj bo tako ali drugače, zapis navajam zato, ker je v tem pomenku Vidmar Bratku rekel, kako bi ga veselilo, če bi se onkraj lahko srečal s Prešernom. Spoštovanje in ljubezen, ki ju je čutil do pesnika in njegovega dela, je tako podaljšal še v negotovo prihodnje življenje, v katero, če sem ga prav poznal, ni verjel. Lahko pa zapišem, da je, tudi če tega v razgovoru z Bratkom ni omenil, ali pa je Bratko pozabil zapisati, še nekdo, s katerim bi se rajni Jozula prav gotovo rad pogovarjal na onem svetu. To je weimarski dvorni svétnik. Pogovarjal pa se nikakor ne bi kot siromak, ki je pred cesarskim dvorom pohlevno izjavljal: »Oprostite, cesarost, da sem Slovenec.«

In če ne v čem drugem, ne glede na vse, kar dobrega ali slabega kdo misli o njem, bi morali Vidmarja, znamenitega Slovenca, skušati posnemati vsaj v tem.